

מבחן התודעה

משבר המשמעויות בצה"ל ובחברה וחיפיתם במלחמת לבנון השנייה

נדיר צור

הפילוסוף הצ'כי, אדמונד הוסרל (1859–1938) קבע, כי בהיותנו יצורים חושבים רוכשי ניסיונות חיים, הנעזרים בשפות, ביכולות תיאור, בכישורים לשיפוט, להסקת מסקנות ולהכרעה ובהיותנו כל העת תרים אחר אמיתות, חלות מזמן לזמן התפתחויות תפיסתיות ובעקבות כך גם לשוניות בהכרתנו את המציאות.¹ הוסרל אשר קדם לתקופת היות הפוסט־מודרניזם רעיון הגמוני המייצג את רוח המחשבה, טען עוד, כי "לחיות פירושו לחיות תמיד בוודאות העולם. לחיות בערנות פירושו להיות ער לעולם. להיות 'מודע' דרך קבע ובאופן ממשי לעולם ולעצמך כחי בתוך העולם."²

במאמר שכותרתו "מלחמת לבנון השלישית", מנה גיורא איילנד בין השאר לקחים אחדים אשר הופקו בצה"ל לאחר מלחמת לבנון השנייה ואשר למיטב ידיעתו נלמדו לעומקם וקיים ניסיון של ממש ליישם. אחד מהם הוא איכות המפקדות וטיב תהליכי הפיקוד והשליטה. לדידו, לאחר שהושקע מאמץ יש להניח כי חל בנושא שיפור מהותי, לפחות בשנתיים הראשונות שלאחר המלחמה. לקח נוסף הוא החשיבה הצבאית ולגביו סבר איילנד, נדרש עוד צה"ל לשיפור ממצה. שני סעיפים אלה בסדר־היום הצבאי כללו נושאי משנה כמו, חשיבה אינטלקטואלית, בחינה מתמדת וביקורתית של הנחות יסוד וגישה יצירתית; וכן, תפיסת הפעלה לכידה וברורה, בהירות שפה וקיום תהליכים שיבטיחו קוהרנטיות וסינרגיה בהפעלת הכוח.³

ד"ר נדיר צור הוא חוקר-אורח במרכז חיים הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה, באוניברסיטת בן-גוריון, עמית וחוקר-נלווה במכון ע"ש הרי"ס' טרומן למען קידום השלום באוניברסיטה העברית בירושלים. מתמחה בפסיכולוגיה פוליטית, בכלי השפעה של מנהיגים ובחקר ממדים פוליטיים ופסיכולוגיים של ביטחון לאומי.

לקחים אלה וכן, כלל המסקנות אשר גזר צה"ל מן התחקירים שערך לאחר מלחמת לבנון השנייה, בכל הקשור ללשון המסמכים התורתיים ולתקפותם, לשימותן של תכניות אופרטיביות ולהטמעתן ולבהירות הפקודות ותכליתיותן, מצביעים אפוא על משבר-משמעויות אשר פקד אותה עת את מערכת-הביטחון על יסודותיה האזרחיים והצבאיים ואשר שורשיו נבטו אט-אט מאז ראשית שנות ה-90. היו אלה ימים של ניסויים וטעויות במטרה ליישב את הסכסוך במזרח-התיכון על ערוציו השונים, או לנהלו בדרכים נוחות יותר לישראל; מגזרים לא מעטים בציבור תשו ממלחמות ועייפו ממאבקי פנים, בעיקר בתחום הביטחוני-מדיני. אומצו גם גישות חדשות באמנות המלחמה אשר לא תמיד הותאמו כדבעי למציאות הישראלית; וניכרה כניעה לרעיונות פוסט-מודרניים וגלובליים⁴, בין אם ביטאו מעבר לצבאיות שוחרת-שלום, או שיקפו הגדרות מחודשות של המטרות הצבאיות.⁵

המשבר כלל אפוא ארבעה ממדים ראויים לבחינה: [א] ממד האסטרטגיה-רבתי, המתקשר ל"מדיניות ההכלה" אשר עליה החליטו ממשלות ישראל; [ב] ממד חברתי, המתקשר לתהליכים פנימיים חברתיים ופוליטיים אשר לא אחת מעבירים לצה"ל מסרים תודעתיים סותרים ומעניקים משמעויות שונות ולעיתים מנוגדות, לתפקידיו ולציפיות ממנו; [ג] ממד צבאי-רעיוני, המתקשר לתפיסת-הפעלה חדשה אשר נוסתה בצה"ל ואשר כשלה בהגדרת העקרונות והמתווים להפעלה מיטבית של כוחות אל מול אתגרים ולנוכח אילוצים; [ד] ממד צבאי-ארגוני, המתקשר לתרבות הארגונית וללשון חדשה אשר חלחלה גם לדרגי שדה ושילבה מושגים "גבוהים" וקשים להבנה ולהטמעה.

שני הממדים הפנים-צבאיים של משבר המשמעויות אשר בו היה שריו צה"ל, מבלי שצמרת צה"ל נתנה דעתה לכך ומבלי שגופי הפיקוח והבקרה, לבד ממבקר-המדינה⁶, התריעו על כך מבעוד מועד, נבעו בין-השאר, מכשל בעיצובן של תפיסת-הפעלה ותורות-לחימה אשר יספקו מענה לאופי המורכב החדש של המציאות שעמה התמודדה ישראל ואשר ישכילו להעניק משמעויות ברורות ותכליתיות לדמותו של האויב ולשיטותיו.

להלן, יבחנו ארבעת ממדי משבר התודעה, מקורותיהם, אופיים ההכרתי ומשקלם היחסי. מיותר לציין, כי כמו האדם טווים גם ארגונים ובהם הצבא קורי משמעויות סביב קיומם ומשברי תודעה פוגמים בביצועיהם ובכישוריהם לפעול. ניהול נכון של משמעויות תפעוליות, הבוחן אחת לאחת שורה ארוכה של סבירויות, היפוכן והלימותן, הוא אפוא כלי לביצוע מוצלח יותר של משימות לכל ארגון ולבטח לצבא המתמודד לא אחת עם משימות קריטיות תוך סיכון חיים.

ממד האסטרטגיה־רבתי (Grand Strategy) – "מדיניות ההכלה"

ב־7 באוקטובר 2000, כמעט חמישה חודשים לאחר נסיגת צה"ל מרצועת־הביטחון בדרום־לבנון, ימים ספורים לאחר שפרצה האינתיפאדה השנייה, נחטפו שלושה חיילי צה"ל בגזרת הר דב.⁷ חרף הצהרותיו של ראש־הממשלה בדבר תג המחיר הגבוה שישראל תגבה בגין פגיעה בה, באזרחיה, או בחייליה לאחר הנסיגה לגבול הבינלאומי,⁸ בחרה הממשלה שלא לאפשר לאירוע הקשה להצית מחדש את גבול הצפון. בכך, החל למעשה "עידן ההכלה".⁹

האיפוק וההבלגה שבהם בחרה ממשלת־ישראל לנקוט מצאו את ביטויים גם לאחר פיגוע ירי בכביש שבין שלומי לקיבוץ מצובה,¹⁰ וגם לאחר ניסיון חטיפה שסוכל ליד מחסום הכפר רג'ר ובו ביום ניסיון אחר לחדור למוצב "גלדולה" בהר־דב.¹¹

"מדיניות ההכלה" אשר הוכתרה בפי שר־הביטחון דאז, שאול מופז, כ"מדיניות מושכלת",¹² שאפה לגבש בחזית הצפון דפוס של ניהול־סכסוך אשר ימנע הידרדרות לאורך הגבול. לעיניהם של מעצבי המדיניות למן החלטה, עמדו נימוקים אחדים לנקיטת מדיניות זו. בין־השאר, הימנעות מפתחת חזית נוספת לזו הפלסטינית, אשר הטילה אותה עת מעמסה כבדה על הכוחות הסדירים ועל כוחות המילואים של צה"ל; שאיפה להמשיך את השגשוג הכלכלי בצפון ולשמור על שלווה תושבי הגליל שהיו נתונים שנים לא מעטות תחת מטר התקפות; חשש משיבה ל"בוץ הלבנוני" ול"ספירלת התגובות ותגובות הנגד"; תקווה לשינויים במערכי הכוחות הפנימיים בלבנון; שחיקת הלגיטימיות של החזבאללה וצבירת אהדה בינלאומית בשל ההבלגה לנוכח התרסות הארגון. אינטרסים אלה הכריעו את הכף גם אל מול דימוי תודעתי של "כניעה לטרור" ואל מול החשש שהתאמת בדבר התעצמות החזבאללה.

המשמעות המעשית אשר צה"ל גזר מן ההנחיות המדיניות של הממשלה,¹³ הייתה גימודן של תקריות ופעולות התגרות שהחזבאללה יזם, לכדי אירועים מקומיים ונקודתיים ועצירתן בטרם יתפתחו למערכה בעלת השלכות אסטרטגיות. קרי, פאסיביות ותגובה מוגבלת ומדודה לפעילות עוינת, בדרך־כלל באש־מגד. מציאות זו הקשתה במישור התודעתי לגזור מטרות מבצעיות גם לאורך השנים, גם במלחמה עצמה, ולא יצרה תנאים נאותים להגדרת המשימות וכפי שנראה להלן בהקשר אחר, להגדרת שיטות הפעולה. הסביר לאחר המלחמה משה קפלינסקי¹⁴:

"לדעתי, כישלוננו לשנות את הלך הרוח הכללי בצבא החמיר בשל התפיסה שהתפתחה בגבול הצפון מאז היציאה מרצועת הביטחון במאי 2000 ואשר במרכזה עמד העיקרון של "שב ועל תעשה". המשימה המרכזית הייתה למנוע חטיפה, ולא דברים אחרים. ביטחון חיילי צה"ל הוגדר כחשוב מכול. החיבור

של כל אלה עם חוסר הצלחתנו לומר: "עד כאן, מעכשיו אנו בסיטואציה אחרת", היה מהגורמים המרכזיים, אם לא המרכזי ביותר, בעיניי, לדרך ניהול המלחמה.¹⁵

לאחר נסיגתו מרצועת-הביטחון דילל צה"ל את סדר הכוחות בגבול הצפון; שילב אמצעים לעמידה ארוכה ולספיגה של התקפות; הסיורים והפעילות המבצעית לאורך גדר המערכת צומצמו במטרה להקטין את החיכוך עם חזבאללה ואת הסיכון ללוחמים, בעיקר בשל חשש מחטיפת חיילים על הגדר; שונו הוראות הפתיחה באש; והוגבלה יכולתם של חיילי צה"ל להגיב על פעילות עוינת מעבר לגבול.

קו המוצבים החדש אשר נבנה לאורך הגבול הבינלאומי עם לבנון בעלות של יותר ממיליארד שקלים, הותאם לתפיסת הפעלה "בחתימה-נמוכה";¹⁶ משיקולי תקציב נסגרו מוצבים קדמיים ומתחילת שנת 2002 החליפו כוחות מילואים את חיילי הסדיר על קו הגבול הצפוני. זאת ועוד, פריסת אמצעים טכנולוגיים כמו מצלמות וחיישנים באזור הגבול לא הושלמה ואיסוף המודיעין נחלש.

אל מול מדיניות-ההכלה, נקט חזבאללה, אשר הלך והתעצם, בהתקפות ממוקדות וקצובות ובמרווחי זמן ארוכים בין ההתקפות. אופי זה של פעילות שמתבטא ב"הליכה על הסף" הבליט את הא-סימטריה הקיימת ממילא בין הארגון לבין צה"ל והפך את תגובותיו להתרסות הארגון, למאחרות מדי בזמן ולמעטות מדי בעוצמה. שיטת הענישה שישראל נקטה בה דשדשה אחר יוזמות חזבאללה והותירו בידי הארגון את ההכרעה מתי לפעול וכיצד לממש את מטרותיו לערער את האיזון התודעתי של צה"ל ושל כלל המדינה, אזרחיה ונבחריה.

יש לציין, כי היו בישראל גם מי שהסתייגו ממדיניות-ההכלה ומתכליותיה האסטרטגיות. בתוך צה"ל וביתר-שאת בין תושבי הצפון היו שקראו לממשלה לשחרר את נצרת הצבא, לשים קץ למדיניות האיפוק, להרחיק את חזבאללה מקו הגבול ולטעת מחדש תחושת ביטחון בקרב התושבים הנפחדים. בביקורתם הגדירו אחדים את איומי הממשלה להיפרע מחזבאללה כאיומי סרק ואת צה"ל כ"נמר של נייר".¹⁷

אף שלמעשה הופעלה מדיניות-ההכלה מאז נסוג צה"ל מאדמת לבנון ב-24 במאי 2000 ועד לבוקר ה-12 ביולי 2006, בתקופתם של שלושה ראשי-ממשלה, ברק, שרון ואולמרט, מגיעים שורשי מדיניות זו כשבע שנים לפני הנסיגה מרצועת-הביטחון, עד למחצית הראשונה של שנות התשעים, בתקופת כהונתו של יצחק רבין כראש-הממשלה.

ב-31 ביולי 1993 לאחר שבעה ימי לחימה בכפרי חזבאללה בדרום לבנון הסתיים "מבצע דין-וחשבון" והושג בין-הצדדים הסכם בלתי רשמי בתיווך אמריקני, אשר זכה לכינוי "הבנות מבצע דין-וחשבון".¹⁸ בשלב ההוא דובר על הכלת האירועים

בדרום לבנון ועל מניעת הפיכתם להידרדרות כוללת אליה הייתה עלולה גם סוריה להישאב. שליטה בגובה הלהבות התחייבה אותה עת מחשש להסלמה שעלולה הייתה למורת רוחה של ארצות-הברית לגדוע את "תהליך מדריד", אשר הוסיב את נציגי ישראל וסוריה למשא-ומתן דו-צדדי.¹⁹

את המונח "מדיניות ההכלה" ובעיקר את משמעותו המופשטת שאבה ישראל מהניסיון האמריקני בתקופת המלחמה הקרה. במאמר אשר התפרסם בשנת 1947 בעילום שם תחת הכותרת, "מקורות ההתנהלות הסובייטית" ובמברק ששיגר שנה לפני כן מחבר המאמר, ג'ורג' קנאן,²⁰ הציע הדיפלומט האמריקני לשלב מרכיב פסיכולוגי תודעתי מרכזי באופי ההתייחסות האמריקנית למעצמה הסובייטית. מדיניות ההכלה בחזונו של קנאן כללה איפוק לצד תקיפות וערנות, כאשר אין לדחוק את ברית המועצות לעמדת חוסר ברירה מבלי להותיר לה מוצא של כבוד.

מקצת רעיונותיו של קנאן במדיניות ההכלה הוגדרו כ"אסטרטגיה של הגנה נקודתית", אשר בין-השאר אפשרה לארצות הברית לרכז כוחות בנקודות מפתח החיוניות לה, במקום לנסות להגן על קווי גבול נפתלים.²¹ לקנאן שמורה מאוחר יותר אמרה מכוונת:

"בין הגדרות המלחמה לבין כיווני התפתחותה רב המרחק, היות שטיבן של מלחמות לסחוף את הלוחמים הרחק מכוונותיהם המקוריות".²²

מדיניות-ההכלה אשר הדרג המדיני-ביטחוני הנחיל לצה"ל, שיבשה אפוא את תודעתם של מפקדים ולוחמים כאחד. היא עמעמה את עקרון החתירה למגע והערימה ספקות והתלבטויות באשר לטיבן של תגובות לפעילות התקפית של האויב. מבלי להתייחס לאמירתו של אלוף פיקוד הצפון, אודי אדם, אשר טען, כי "פירושה המעשי [של מדיניות-ההכלה] היה ויתור על ריבונות ישראלית על גבול הצפון ומתן יד חופשית לחזבאללה על קו הגבול",²³ אפשר להעריך כי בהיותה סד אסטרטגי ורסן מבצעי, כרסמה מדיניות-ההכלה בגישה רבת-השנים אשר הייתה טבועה בצה"ל, שלפיה אין לצה"ל כל ברירה אחרת, אלא להביא אם לא להכרעה, אזי לנטרול הכוח הצבאי של האויב בכל סיבוב אלימות, יהא אשר יהיה. כזכור, קבע דוד בן-גוריון, אבי תורת הביטחון של ישראל: "אם יתקיפו אותנו בעתיד, אנו רוצים שהמלחמה תתנהל לא בארצנו, אלא בארץ האויב, ושלא נתגונן אלא נתקוף".²⁴

הממד החברתי – בין כורים גרעיניים לקורי עכביש

בראשית שנות ה-90 לאחר קריסתה של ברה"מ והתפוררותו של הגוש הסובייטי אשר פרשו חסות על מדינות חזית הסירוב, לאחר פלישתה של ארה"ב לעיראק

וביצור מעמדה כגורם המוביל במערכת בינלאומית ובכלל זה במזרח-התיכון ולאחר כינוסה של "ועידת-מדריד" לקידום השלום במזרח-התיכון, נוצר מצע נוח לאימוץ מדיניות שתכליתה חתירה להשלמה עם העולם הערבי. בישראל נתפס השלום לא רק כמשאת נפש, כתב הכרה בישראל וקבלתה למשפחת עמי המזרח-התיכון, אלא כמרכיב בסיסי בשיקוליה האסטרטגיים.²⁵

אוירת השלום שאחזה בעם אשר רבים מבניו עייפו ממלחמות שרתה אפוא גם בצה"ל. מלחמות ישראל מאז הקמתה ומחיר הדמים אשר גבו, שחקו מאד את הנכונות המיידית והמובנת כמעט מאליה להתגייס לתמיכה בכל פעולה צבאית. הציבור בישראל רעב לחיי שיגרה שלווים נעדרי מצבי-לחץ ועיסוק אין-סופי בביטחון, השתוקק להורדת נטל ימי המילואים וחיפש לעצמו תשובות קלות לשאלות קיומיות קשות במסגרות החשיבה הפוסט-מודרנית. חמש-עשרה שנים לערך לאחר שהדהדו המילים: "לא עוד מלחמות, לא עוד שפיכות דמים", גאתה התקווה לכתת חרבות לאתים. המסר שהמנהיגות האזרחית שיגרה היה – עת מלחמות ועת שלום.²⁶

האויב של אתמול אשר הפך "פרטנר", או "שותף-לשלום" הכיל גם גורמים אשר בקשו לחבל בשלום. בחלוקה הדיכוטומית בין אויב-שלום לבין שותפיו אבדה משמעותו של המונח "אויב", וניכר קושי תודעתי באשר לתפיסת תופעת המלחמה ובאשר לתפקידיו של צבא בעידן הפיוס ואל מול אויבים שסיווגם מתעתע ומקשה על גיבוש משמעויות להרתעתם, או הכרעתם.

ישראל שרויה מאז אמצע שנות ה-90 במשבר זהות חריף, אשר הלך והתעצם בד בבד עם התהפוכות בתהליך אוסלו. היעדרה של הסכמה ציבורית על דרך ובית-ראשית מחשבות שונות שמתרבות בחברה בדבר מידת צדקת דרכיה באופן ניהול הסכסוך, נטלו מישראל משאב תודעתי רב-ערך הנדרש לצבא וללוחמיו בעת לחימה בטרור ומול ארגונים, הנוקטים שיטות של גיוס דעת-קהל הן בקרבה, הן בקרב המערכת הבין-לאומית, לערעור ביטחונה העצמי של ישראל.

המאבק על הזהות הישראלית, המתבטא בין-השאר, במאבק על הזיכרון הקיבוצי, על נרטיבים, על מיתוסים ועל ערכים משותפים נשקל היטב במדדי הלוחמה הפסיכולוגית של האויב. זאת, על אף תדמיתה כמדינה בעלת יכולות גרעיניות ועוצמה צבאית ניכרת. עדות לכך היא דבריו של מנהיג חזבאללה:

"לישראל יש אולי נשק גרעיני ונשק כבד, אולם, חי אלוהים, היא חלשה יותר מקורי עכביש... היה זמן שאנו חששנו מאיומיה של ישראל, מהמטוסים, הטנקים והסטי"לים שלה, שפגעו בריבונותנו בשמים, ביבשה ובאוויר, אבל זמן זה חלף ואיננו".²⁷

הממד הצבאי-רעיוני – מנופים ואפקטים

בראשית שנות ה-90 החלו בצה"ל דיונים לגיבוש תפיסת-הפעלה חדשה. הדי הסקאדים שנחתו בישראל מעיראק הרחוקה ולקחיה של ארצות-הברית ממלחמת המפרץ הראשונה העלו מחשבות חדשות באשר ליחס שבין מרכיב האש בלחימה לבין המהלך המתמדי. תפיסת ההפעלה שהתגבשה ייחסה משקל יתר לממד הפסיכולוגי והתודעתי ב"עימות מוגבל" ובעת "לחימה א-סימטרית"; בעיקר, לריכוז מאמץ לשינוי תודעתי אשר יניא את ארגוני הטרור מלפעול נגד ישראל ואולי יביאם לשלחן דיונים. הוגי התפיסה החדשה התייחסו אל האויב בדבקות רבה מדי כאל "מערכת" מורכבת, אשר נגדה אפשר להפעיל "מנופים" ו"אפקטים מצטברים", שבכוחם לגרום לה לקריסה תודעתית.

בצה"ל היה פיתוי לאמץ גישה זו, בהיותה "סטריילית" בכל הקשור לצורך בהתכתשויות מדממות המאפיינות תמרונים קרקעיים; לסיכון לחיי לוחמים, מטילי נ"ט וממחבלים מתאבדים, או בעת לוחמה ב"שמורות טבע" ובשטח בנוי רווי מטענים; וכן, לחשש מן המשמעויות המדיניות המתלוות לכיבוש שטחים, סריקה וטיהור ואחיזה בהם לאורך זמן.²⁸

דחיקת רגליו של המהלך המתמדי כמרכיב מרכזי בהכרעה צבאית, ואימוצן של גישת "המנופים העקיפים" ו"המבצעים מבוססי האפקטים" – [EBO = Effects-Based Operations] חייב שינוי תודעתי בהבלטת ערעור כוונות האויב על חשבון משקל הפגיעה ביכולותיו הצבאיות; בהתייחסות לאש, למחוללה ולהפיכתה מגורם מסייע בקרב ההכרעה לגורם מרכזי בהשגת האפקטים. יתר על כן, השטח שנתפס בעבר במחשבה הצבאית כנכס הפך בתפיסה החדשה לנטל ובתפיסה החדשה לא ניתן כל מענה לאתגר ירי הרקטות אל עורף ישראל.

מודל "המערכת" לא התאים במלואו לחזבאללה, בהיותו ארגון אשר איננו בנוי כמערכת בעלת צמתים קריטיים ומרכזי כובד ברורים, או כוחות כבדי-תנועה. החזבאללה הוא ארגון מבוזר ו"שטוח" הנחן בשיטות התחפרות ייחודיות. הוא "נעלם" בשטח ונערך במרחב הכפרי בסביבה רווית אוכלוסין. את מערכי השיגור, ההגנה, הפיקוד, השליטה והלוגיסטיקה הוא פיזר במרחבים שונים סבוכים, מיוערים וכמובן, עירוניים. הארגון יצר לעצמו הן אורך נשימה אסטרטגי אשר התבטא במלאים רחבים ומבוזרים של תחמושת ואמצעי-לחימה קלי תפעול והן עומק אופרטיבי אשר אפשר לו להתפרס על פני שטחים נרחבים בעומק לבנון ומהם לשגר אל עבר העורף הישראלי רקטות ארוכות-טווח, מטווחים שונים ומרוחקים זה מזה. יתר על כן, לארגון יש יחידות-קצה אוטונומיות בעלות יוזמות פרטיות, אשר מעצימות את משקלו האופרטיבי.

בנוסף לכל זאת, החזבאללה עושה שימוש באזרחים כמגן חי המעניק לו מחסה ממשי ומסתור בעל ערך תדמיתי. גם רגישותו הנמוכה יחסית לפגיעה

במערכים מדינתיים ותשתיתיים; למצוקת אזרחים ולמניין הנפגעים בקרב כוחותיו, הפכו את הרעיונות האופרטיביים והטקטיים שבבסיס המודל המערכתי לכמעט בלתי-אפשריים ליישום ולבלתי יעילים במונחים של אש, סדר-כוחות, יעדים, גזרות, הישגים ושיטות לחימה. הדבר צמצם מאד את היתרונות התודעתיים שישראל יכולה הייתה להשיג באש-מנגד אווירית, או ארטילרית, במסגרת תפיסת-ההפעלה המעדיפה "יצירת אפקטים" ו"מנופים" על פני כיבוש קלאסי של שטח.²⁹

הממד הצבאי-ארגוני – תכליות ונחילים³⁰

מרכיב חשוב בתרבות הארגונית של צבא הוא – הלשון. באמצעותה מתקיימים תהליכי התקשורת הפנים ארגונית, בעזרתה מוגדרות מטרות הצבא ומשימותיו והיא זו שיוצרת מכנה תודעתי משותף מובן ומוסכם, לצורך חיבור בין רעיונות לביצועם, בין הדרג הפוקד לדרג המתכנן והמבצע. במלחמת לבנון השנייה ניתנו פקודות לא ברורות ובלתי תכליתיות מבחינת תפקוד הלוחמים אל מול ההישגים הנדרשים מהם, היה זה שילוב בין אי בהירות המטרה מבחינת המחשבה והתכנון לבין שפה לא ברורה. לא אחת תאר נוסח הפקודות את האפקט הצפוי של הפעולה ולא את אופן ביצוע הפעולה עצמה.

אחד המונחים שהציב קשיי תפיסה לא מעטים במהלך ימי המלחמה היה ה"השתלטות" במובחן מן המונח "כיבוש". בעוד שבלחימה ימית, ואווירית די ב"שליטה" על גזרה מסוימת על-מנת לנטרלה, בלוחמה יבשתית רק כיבוש והבסת האויב, לרבות טיהור שטחים והתמקמות פעילה ביעדים מרכזיים בלב השטח, לעיתים תוך הצבת דגל סמלית, עשויים לנטרל גזרה. בשיח ובפרקטיקה הצבאית שהתגבשו מאז שנות ה-90 נשא המונח "כיבוש" משמעות פוליטית אשר התקשרה גם למציאות בשטחי עזה, יהודה ושומרון ועל-כן, ניכרה מגמה לדחוק מונח זה מהשיח הפומבי. כך נשמעו מונחים כמו: השתלטות, השתלטות סמלית, השתלטות מאסיבית, העמקת אחיזה, כיתור, טיהור, כחלופות לשוניות קלושות למשימה שיש לבצעה, או למשימה שכבר בוצעה.

מונח אחר אשר התגלה במלחמה כבלתי נהיר, היה "שיבוש". בימיה הראשונים של הלחימה עד ה-8 באוגוסט, שימשה בפיקוד הצפון הפקודה – "לשבש" באמצעות ירי מכוון מן הקרקע את פעולתם של המחבלים משגרי הקטיושות לצפונה של המדינה. פקודה זו התייחסה לתווך הצר שבין גבול ישראל בדרום לבין "הקו הצהוב" (נהר הליטני) שהיה גבול אחריותו של חיל-האוויר בלחימה. מונח זה המקובל יותר במערכות אלקטרוניות ובעיבוד נתונים אוטומטי, החליף מונח שנהג בצה"ל מקדמא דנא בשם מקצועי אחר, "הטרדה", או "נטרול" אשר היה תכליתי, מוכר ונשא משמעות ברורה.³¹

המשגה מחדש של מונחים איננה כלל ועיקר מקור למשבר משמעויות, כל עוד מונחים המונחים החדשים ליחידות הלוחמות ולמפקדיהן, בסדיר ובמילואים. אולם, המונחים אשר חדרו לרמות האופרטיביות והטקטיות בשנים שבהן פרחו צוותי-החשיבה בצה"ל, לא שוננו, או שולבו באופן שיטתי במערכי ההדרכה, היו בשפה "גבוהה", מופשטת, לא חד משמעית, ולא תוך שימוש במונחי יסוד צבאיים מוכרים [מטרה, כוונה, שיטה, כוחות ומשימות].³² שפת הפקודות אשר אמורה להיות מוכרת לכל, פשוטה בניסוח ונקייה ממונחים נעדרי תכלית מבצעית, הפכה למסורבלת, לכזו הנתונה לפרשנויות בדרכים שונות ואף סותרות.³³ בכך, ניטל מצה"ל הכלי המרכזי לפיקוד ולהפעלת לוחמים בדרגים השונים ובעיקר אנשי מילואים.

בין-שאר המונחים מן התורה שבעל-פה ומן התבניות הלשוניות החדשות אשר ליוו את השינויים בתפיסת האויב ובדרכים להתמודד עמו ואשר התנחלו לא רק במטה-הכללי של צה"ל אלא חלחלו אל הפיקודים המרחביים ואל דרגי שדה השונים, אפשר לציין את "הרקמה-הסופגת";³⁴ "תמרון הדעת";³⁵ "השתבללות";³⁶ "התנפלות נחילים", או "עקיצה חד-לילית".³⁷ הללו לא היו מובנים במלואם לכל הדרגים בסדיר ובמילואים.³⁸

צידוקן של פקודות שמקורן בדרגים גבוהים ויועדו לדרגים נמוכים יותר, הסתמך על הנחיות, הוראות, סיכומי דיון, המלצות, יעוץ והצעות של בכירים בפיקוד, או במטכ"ל, רק לא פקודות. כאילו לטשטש את סמכות המפקד. הכלי התודעתי המכונן הברור בלשון הצבאית, ניטל משום החשש ליטול אחריות.³⁹

במקום סיכום – החשיפה

ב-12 ביולי 2006 זמן מה לאחר היוודע דבר חטיפת שני חיילי צה"ל בגזרת הצפון, הופעל נוהל "חניבעל" והממשלה כונסה לישיבה דחופה. ישראל אשר הייתה נתונה זמן רב בסד "מדיניות ההכלה" יצאה אפוא למבצע צבאי רב-עוצמה. מעשה החטיפה והירי על יישובי הצפון נתקלו בתגובה תקיפה וחסרת תקדים. מהירות התגובה ושלילת כל השהייה עד להיערכות צבאית שקולה, שיקפו את החשש בישראל מפני הכרה תודעתית אשר עלולה הייתה להתגבש בקרב ארגוני הטרור וחזבאללה בראשם, כי ישראל חלשה עד כי תתקשה להיחלץ מנסיונות ומלחצים בינלאומיים למנוע ממנה תגובה מתבקשת.⁴⁰ יתר על כן, ישראל ראתה בפעילותה הזדמנות לשנות מן היסוד את המציאות שהתגבשה מאז נסיגת צה"ל מרצועת-הביטחון וכן לערער תודעתית את ביטחונו העצמי הרב של האויב, אשר גאה מאז והעניק לו תחושת עוצמה ויוקרה בעיני עצמו, בעיני פטרוניו באיראן ובסוריה ובעיני שותפיו ברשתות הטרור הנלחמות בישראל.⁴¹

המעבר ממדיניות-ההכלה למדיניות תקיפה ויוזמת ומתפיסת-הפעלה ב"חתימה-נמוכה" למהלך צבאי נמרץ, הפתיע את חזבאללה.⁴² מצב זה של פעילות מרוכזת ומאומצת לאחר עידן מאופק ומדוד זורע ללא ספק קשיים תודעתיים לא רק בקרב האויב, אלא גם בקרב כל צבא לוחם הנקלע למעבר פתאומי מפעילות סבילה ומוגבלת לפעילות יוזמת ונמרצת ולא-יודאות תודעיתית. התמשכות הלחימה 34 ימים, בעוד הצבא מאבד לוחמים והעורף חשוף לירי בלתי נשלט, ערערו את ביטחון צה"ל בכוחו והשפיעו תודעיתית על תפיסותיו ועל ביצועיו.⁴³ המלחמה חשפה כשל שמקורו בתפיסת-ההפעלה אשר התבססה על פגיעה מתמשכת ומבוקרת ביעדים עתירי השפעה תודעיתית על הארגון, שולחיו, מנהיגיו ומדינת-הקינון אשר ממנה הוא פועל. לא עוד "אפקטים" שמשמעותם התמודדות רק עם כוונות האויב באמצעות הפעלת כוחות בביזור-יתר, ללא ריכוז, ללא מאמץ וללא תנופה שעשויים למוטט אויב ולהכריעו גם ביכולותיו. התברר כי לא נס לחו של התמרון הקלאסי בהפעלת כוחות קרקע, כיבוש שטחים, סריקתם וטיהורם, תוך ריכוז מאמץ, מיצוי כוחות, הסתערות, יוזמה התקפית, רציפות, דוגמה אישית, מקצוענות ודבקות במשימה.

יותר משלוש שנים לאחר מלחמת לבנון-השנייה ולאחר שהתנסה בלחימה בחזית עזה ב"עופרת יצוקה" ניכר כי צה"ל מתמודד בהצלחה עם הממד הצבאי-ארגוני ומיטיב לתפוס את מהות הכשל הצבאי-רעיוני שפקד אותו לפני המלחמה בלבנון ואשר נחשף בה במלוא חריפותו. יחד עם זאת, בעטיים של ניגודים ושסעים בעמדות פוליטיות והיעדר תמימות דעים באשר לסכסוך על רבדיו השונים, נותר הממד החברתי בלתי מפוצח. לא נוצקה תודעיתית אסטרטגיה-רבתי. אף שמדיניות ההכלה בטלה כביכול מן העולם, חסרה ישראל את היוזמה בהכתבת מהלכים ובשמירת האיזון הצבאי, גם בכל הקשור להתחמשות המאסיבית של חזבאללה שעלולה עוד להתבטא בעת התפרצות. ממד זה משפיע מן הסתם על ניסוח תפיסת הפעלה ברורה, למשל כזו המאמצת גישה מבצעית שיטתית של יזום פעולות מוגבלות ויצירתיות לענישה, לפגיעה בתשתיות ולהרתעה, הנוטלות מן הארגון את הבכורה במיקוח האלים עמו והמאלצות אותו להתמודד תדיר עם אתגרי שרידות.

הערות

1. ראו: אדמונד הוסרל, **משבר המדעים האירופיים והפנומנולוגיה הטרנסצנדנטלית** (תרגום דוד זינגר), הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים 1996, עמ' 244.
2. שם, עמ' 145.
3. ראו: גיורא איילנד, "מלחמת לבנון השלישית, המטרה – לבנון", **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, גיליון 2 (אוקטובר 2008), עמ' 11.
4. דיון בתמורות פוסט-מודרניות וגלובליות בעשור האחרון של המאה העשרים מובא

- בתוך: Avi Kober, "Low-Intensity Conflicts: Why the Gap Between Theory and Practice?" *Defense & Security Analysis*, Vol. 18, No. 1 (March 2002), pp. 15-38.
5. ראו: אורי בן-אליעזר, "מאומה במדים לצבא פוסטמודרני: פוליטיקה צבאית בישראל בזמנים חדשים", בתוך: סטיוארט כהן (עורך), **תרבות דמוקרטית**, כרך 4-5, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2001, עמ' 55-97.
6. ראו דו"חות שנתיים של מבקר המדינה: דו"ח 44 לשנת 1993, עמ' 1067-1078; דו"ח 46 לשנת 1995, עמ' 894-900; דו"ח 51 א' לשנת 2000, עמ' 109-148; דו"ח 52 א' לשנת 2001, עמ' 82-109; ודו"ח 57 א' לשנת 2006, עמ' 45-66.
7. ב-7 באוקטובר 2000 הותקף מן המארב סיור של צה"ל בנקודה 590 באזור חוות שבעא. סמל ראשון עדי אביטן, סמל ראשון בני אברהם וסמל ראשון עומר סוואעד נהרגו ונחטפו ללבנון. לאחר 1,210 ימים, ב-29 בינואר 2004, הוחזרו גופותיהם של החטופים בעסקת חילופי שבויים עם חזבאללה.
8. ראש הממשלה אהוד ברק: "הבהרתי באורח שאינו משתמע לשתי פנים כיצד תנהג ישראל אם ינסה גורם כלשהו בלבנון לפגוע באזרחינו או בחיילינו לאחר יציאת צה"ל אל הגבול הבין לאומי. הודעת, שישראל תראה בכך פעולה מלחמתית, ושום מטרה ושום גורם כוח בלבנון לא יהיו חסינים בפני תגובה קשה", **דברי הכנסת**, 25 במאי 2000.
9. דו"ח חלקי ועדת וינוגרד, 2007, עמ' 44.
10. קצין צה"ל, סגן גרמן רוז'קוב, סגן מפקד פלוגה בנח"ל וחמישה אזרחים נהרגו ב-12 במארס 2002 בפיגוע ירי שביצעו שני מחבלים אשר חדרו מלבנון, התחפרו על גבעה ממערב לכביש שלומי מצובה, ירו מנשק קל והטילו רימונים על מכוניות. בתקרית נפצעו עוד שבעה אזרחים.
11. ב-21 בנובמבר 2005 סוכל ניסיון של חזבאללה לחטוף חייל בכפר רג'ר בתקרית אש אשר בחסותה חדרה חוליית מחבלים לבניין המועצה המקומית בכפר. באירוע נפצעו 12 חיילים ואזרחים. עוד באותו יום נרשמה תקרית נוספת כאשר מחבלים התקרבו למוצב גלדיולה בגזרת הר דב ופתחו באש לעבר חיילי המוצב, YNET, 21 בנובמבר 2001.
12. שאול מופז בסיכום להערכת המודיעין השנתית מ-5 במארס 2004: "עלינו להמשיך במדיניות המושכלת בה נהגנו עד כה, במגמה לרסן את המערכת הצפונית ולסדוק אותה, ועלינו להשלים הכנותינו לעימות אפשרי, באופן שיאפשר לנו לנטרל, ביעילות ובמהירות מרביים, את המערך הרקטי של חזבאללה", המזכירות הצבאית, 19 באפריל 2004.
13. ראו: גבריאל סיבוני, "מעזה ללבנון וחזרה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 10, גיליון 1 (יוני 2007): "תפקידו העליון של כל צבא הוא להשיג את יעדי האסטרטגיה רבתי שהגדיר הדרג המדיני, אף שבמקרים רבים הצבא הוא שותף חשוב בהגדרת היעדים האלה. משהוגדרו, יעדים אלה נעשים ליעדיו של הדרג המדיני ועל הצבא להשיגם".
14. אלוף (מיל') משה קפלינסקי, סגן הרמטכ"ל בשנים 2005-2007.
15. משה קפלינסקי, "צה"ל בשנים שלפני המלחמה", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 2 (אוקטובר 2009), עמ' 24.
16. חתימה נמוכה היא צורת תפקוד יבשתית ויצירה של תבניות מבצעיות בפרופיל נמוך. ראו: גל הירש, **סיפור מלחמה – סיפור אהבה**, ידיעות ספרים, תל אביב 2009, עמ' 141.
17. שלמה בוחבוט, יושב ראש פורום קו העימות וראש העיר מעלות, במכתב לראש הממשלה אהוד ברק. "אין לכבול את ידיו [של צה"ל] בכל הנוגע לתגובה ראויה [...] עליון לחדול ממדיניות ההבלגה [...] לצערי, זה נתפש כפשיטת רגל וכחולשה של הנהגת המדינה", **הארץ**, 3 בנובמבר 2000.
18. ראו: ראובן ארליך, **הסכמים, הסדרים והבנות בהם הייתה מעורבת ישראל בזירה הלבנונית בשלושים השנים האחרונות – רקע, נתונים, לקחים ומסקנות**, מרכז המידע

- למודיעין ולטרור, המל"מ, 5 באוגוסט 2006. http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/html/agreements.htm
19. ראו את דברי האלוף במילואים, חבר הכנסת רחבעם זאבי (מולדת) בכנסת: "כאשר אנשי החיזבאללה חידשו את הפיגועים באזור הביטחון – צה"ל כמעט שלא הגיב, במצוות הממשלה, וזאת כדי לא לקלקל את שמחת ההבנות. מבצע 'דין וחשבון' יכול היה להפסיק את הפיגועים גם באזור הביטחון, אלא שהממשלה צהלה מהישגה בהבנות המוגבלות ולא תבעה את החלתן גם על גזרה זאת. [...] סוריה אחראית במידה רבה למבצעי החיזבאללה, היא חולשת על צירי האספקה שלהם והיא יכולה לרסנם. אבל לסוריה טוב שממשיכים לפגוע בישראל, להכות בישראל. והיהודים ממשיכים לבוא לשיחות שלום אתם", דברי הכנסת, 30 באוגוסט 1993.
20. המאמר "The Sources of Soviet Conduct" התפרסם ביולי 1947 בכתב העת *Foreign Affairs* ונחתם בידי "x". ב-22 בפברואר 1946 שלח ג'ורג' קנאן, המשנה לראש המשלחת הדיפלומטית בברית המועצות, מברק למזכיר המדינה בושינגטון, זה זכה לכינוי – "The Long Telegram".
21. ראו: Gaddis John L., *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security* (New-York: Oxford University Press, 1982) pp.57-59.
22. ג'ורג' קנאן בריאיון ל-Albert Eisele בכתב העת *The Hill* מ-26 בספטמבר 2002.
23. דו"ח חלקי ועדת וינוגרד, 2007, עמ' 47.
24. דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד**, מהדורה שלישית, מערכות, תל אביב 1980, עמ' 142. ההדגשה אינה במקור.
25. שר החוץ שמעון פרס לאחר החתימה על "הסכם טאבה": "הביטחון האישי של ישראל יובטח על-ידי מפה אסטרטגית שבה מהירדן מזרחה ועד הים, מן הים מערבה עד גבול רצועת-עזה לא יחנה צבא זר. הצבא היחיד שיהיה פרוס בשטח זה או באתרים הצבאיים שלו יהיה צבא-הגנה לישראל. צה"ל יהיה אחראי לביטחון ישראל, לביטחון הישראליים, לביטחון היישובים הישראליים, ויווצר אצלו אינטרס להילחם בטרור כמו בצד השני", דברי הכנסת, 23 באוקטובר 1995.
26. ראש הממשלה יצחק רבין בעת מסירת הודעת הממשלה בנושא הצהרת העקרונות בדבר הסדרי ביניים של ממשל עצמי וחילופי האגרות עם אש"ף: "אם וכאשר יגיע לכאן השלום, שאנו כה רוצים בו, ישתנו חיינו מן הקצה אל הקצה. לא נחיה עוד רק על חרבנו. [...] אחרי מאה שנות אלימות וטרור, אחרי מלחמות וסבל, יש סיכוי גדול היום לפרק חדש בתולדות מדינת ישראל, יש תקווה לחדול מן הדמעות. נפתחים בפנינו אופקים חדשים בכלכלה, בחברה, אך מעל לכול אני רוצה לומר לכם: זהו ניצחונה של הציונות, זו שזוכה להכרה גם מאויביה המושבעים והמרים ביותר", דברי הכנסת, 21 בספטמבר 1993.
27. חסן נסראללה בנאום שנשא ב-26 במאי 2000, בבית ג'בל לאחר נסיגת ישראל מלבנון.
28. ראו: דו"ח סופי ועדת וינוגרד, 2008, בפרק השביעי עמ' 254; וכן ראו את דבריו של תת-אלוף איתי ברון בסיכום "כנס לטרון השני" בנושא "התמרון היבשתי במאה ה-21", 16 ו-17 בספטמבר 2008, עמ' 37-40.
29. רב-אלוף (מיל') דן שומרון: "פעם נתת לאויב עם נבוט בראש – ואז היו לו אפקטים. מדינת ישראל חייבת לנצח. וכאן – לא ניצחנו. לא הציגו את הניצחון כמטרה במלחמה הזו. לא אמרו לצה"ל שהוא צריך לנצח – אלא שהוא צריך לעשות 'אפקטים', **ידיעות אחרונות**, 5 בינואר 2007, המוסף לשבת, עמ' 14.
30. שיטת "התנפלות נחילים" היא התקדמות של כוחות רבים, קטנים ומבוזרים, להבדיל מן העיקרון של ריכוז מאמץ וכוח בנקודה אחת. ראו: דו"ח ועדת וינוגרד, 2008, פרק 8, עמ' 318.

31. דו"ח ועדת החוץ והביטחון בנושא הפקת לקחי מלחמת לבנון השנייה, דצמבר 2007, עמ' 78.
32. ראו: יהודה וגמן, "עימות מוגבל – הכישלון", בתוך: גולן חגי ושי שאול (עורכים), **העימות המוגבל**, ההוצאה לאור, משרד הביטחון, תל אביב 2004, עמ' 252–253: "במקביל להרס התשתית של התורה ומושגי היסוד הקיימים בה, עסקו בכירי צה"ל בקליטתה של שפת מושגים צבאיים חדשה שלוותה בהערכת מצב מערכתית חדשנית, שהיו צבעוניות, עתירות מילים גבוהות ובמושגים רבי השראה".
33. ראו: דברי אלוף (מיל') יורם יאיר: "אני לא מבין את התחביר העברי, אתם מדברים על שיטת הלחימה ולא על המטרה שאתם צריכים להשיג. מזה מפקד בשטח לא יכול להבין מה רוצים ממנו", **ידיעות אחרונות**, 13 באוקטובר 2006, **המוסף לחג**, עמ' 11.
34. רקמה סופגת היא – יחידה צבאית הפועלת בתצורה של "השתבללות" (ראו להלן).
35. "תמרון הדעת הוא אישוש או שיבוש תמונת המציאות העכשווית והעתיידת המצטיירת אצל מנהיגים, חלקים בחברה או פרטים, כדי שישנו תפיסה, הערכה, עמדה או החלטה. את תמרון הדעת מחוללים באמצעות חיכוך יזום, המפיק תוצרים תודעתיים ופיזיים המעצימים זה את זה, כדי לתמרן את דעתו של היריב, יש להגביר את החיכוך התודעתי". ניר שמואל, "טבע העימות המוגבל", בתוך: גולן חגי ושי שאול (עורכים), **העימות המוגבל**, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תל אביב 2004, עמ' 26.
36. השתבללות היא הקטנת שטח הפנים של מרחב המגע האפשרי עם חוליות טרור כדי להפחית את מספר המטרות אשר חשופות לפגיעתן.
37. דו"ח ועדת החוץ והביטחון בנושא הפקת לקחי מלחמת לבנון השנייה, דצמבר 2007, עמ' 81.
38. אלוף משנה תמיר ידעי, מח"ט גולני: "אני גולנצ'יק, אני לא מכיר צרצורים". הראל עמוס ויששכרוף אבי, **קורי עכביש**, ידיעות ספרים, תל אביב 2008, עמ' 246.
39. ראו: גבריאלי סיבוני, "על הפיקוד בצה"ל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 9, מס' 4 (מארס 2007), עמ' 59.
40. עמיר פרץ: "אני חושב שהאווירה בתוך הממשלה הייתה שיש תמימות דעים שאכן צריך לנקוט בפעולה חריפה ובתגובה חד משמעית. אני לא חושב שגם מי ששאל שאלות הטיל ספק בצורך לפתוח בפעולה ולבצע אותה", עדות שר הביטחון עמיר פרץ בפני ועדת וינוגרד, עמ' 33–34.
41. ראש הממשלה אהוד אולמרט בטקס סיום קורס במכללה לביטחון לאומי, ב־1 באוגוסט 2006, בעיצומה של המלחמה: "לפני 21 ימים, חזבאללה, ארגון טרור, היה נחשב לאימת חלק ניכר מהגורמים שראו אותו במשך שנים צובר כוח, צובר אמצעי לחימה מהמודרניים והמשוכללים ביותר שישנם בעולם, מאמן את לוחמיו, מארגן אותם, משתלט על מדינה ונערך לשמש זרוע ארוכה כחלק ממאבק אסטרטגי של מדינות אחרות בעיקר סוריה ואיראן. [...] 21 ימים לאחר מכן האיום הזה שוב לא יהיה מה שהיה".
42. חסן נסראללה, בטלוויזיה הלבנונית, ב־27 באוגוסט 2006: "אם הייתי חושב ששביית החיילים תביא ולו בהסתברות של אחוז אחד למלחמה כזו, בהחלט לא הייתי מורה לבצע אותה".
43. "חוסר ההבנה וההפנמה המלא של העובדה, כי הלחימה בלבנון הייתה בחזקת מלחמה של ממש, היה רכיב חשוב בתוצאות הלקויות של הפעלת הכוח הצבאי במלחמה". ראו: דו"ח ועדת וינוגרד, 2008, עמ' 408.